

словних елита. Супротно антикапиталистичком програму своје партије, нацисти су 1933. године увели фолкиш капитализам који је подразумевао потчињавање привреде сопственим тоталитарним интересима задржавајући приватни сектор и тржиште. Током рата, нацисти су у Пољској вршили не само мере присилне аријанизације јеврејске имовине већ су одузимали земљу од Пољака колонизујући Немце уз помоћ немачких банака које су давале новчану помоћ.

Зборник *Преобликовање капитализма у Вајмару и нацистичкој Немачкој* представља веома важан допринос студијама капитализма. Насу-

прот популарној, а често и стереотипној визији, да економска историја мора да буде заснована на обради статистичких података, аутори зборника су убедљиво доказали да је сарадња између културне и економске историје уз ослањање на бројна теоријска знања из социологије, антропологије и културологије могућа и плодотворна. Уз то, зборник представља и веома систематичан преглед антикапиталистичке мисли у Немачкој, као и занимљив избор студија случаја из друштвене, привредне, интелектуалне и културне историје.

Петар С. ЂУРЧИЋ

Perry Anderson. *Disputing Disaster. A Sextet on the Great War*. London, New York: Verso, 2024, 373.

Пери Андерсон (1938) дугогодишњи је уредник угледног часописа *Њу лефти ривју* (*New Left Review*) и један од најутицајнијих савремених мислилаца леве оријентације. Иако у поодмаклој животној доби, Андерсонов интелектуални жар не губи на снази о чему – поред бројних чланака у којима се критички одређује према променама у савременом свету – убедљиво сведочи и његова најновија књига *Disputing Disaster. A Sextet on the Great War*, посвећена историографским интерпретацијама узрока Првог светског рата. Будући да својом темом стоји готово сасвим изван главног тока, иначе веома широких, Андерсонових научних интересовања

(која се крећу у распону од друштвене теорије преко историјске социологије до историје идеја), ова књига подуђује радозналост не само у погледу тога шта ново садржински има да понуди (у иначе практично несавладивој постојећој литератури о узроцима Првог светског рата) већ, још и више, у погледу ауторовог приступа теми.

Андерсон у књизи анализира узроке Првог светског рата у радовима шесторице истакнутих историчара различитих генерација – од савременика Првог светског рата закључно са појединим савременим историчарима. Имајућу у виду Андерсонов *декларацију*, не изненађује то што се он определио за интелектуалноисториј-

ску перспективу и што је интерпретације шесторице историчара поставио не само у контекст историографије о Првом светском рату већ и што је, а то је нарочито важно, њихово деловање сагледао унутар конкретних друштвеноисторијских, политичких и идејних услова који су великим делом одређивали њихова схватања. Када је реч о историчарима који су предмет Андерсонове анализе, његов избор је, наравно, субјективан – са правом би се могло запитати зашто је његов избор пао само на шесторицу (а не више?) и зашто управо на конкретне историчаре (а не неке друге?). Оно чиме се Андерсон, међутим, руководи приликом избора историчара које је укључио у предмет своје анализе јесу, првенствено, две чињенице – утицај њиховог дела као и оригиналност њихових интерпретација. Следећи овај критеријум, он је своју пажњу усмерио на интерпретације које су понудила тројица, без имало претеривања, „класичних историчара” Првог светског рата – Француз Пјер Ренувен (Pierre Renouvin, 1893–1974), Италијан Луиџи Албертини (Luigi Albertini, 1871–1941) и Немац Фриц Фишер (Fritz Fischer, 1908–1999), затим, један од најутицајнијих савремених историчара Кристофер Кларк (Christopher Clark, 1960–), те двојица угледних али неупоредиво мање познатих историчара – Енглеz Кит Вилсон (Keith Wilson, 1944–2018) те Американац Пол Шредер (Paul Schroeder, 1927–2020). Дело сваког од помену-

тих историчара Андерсон је анализирао у посебном поглављу.

Непосредни учесник у Првом светском рату у коме је тешко рањен оставши трајни инвалид, Пјер Ренувен (стр. 1–47) током међуратног раздобља постао је водећи ауторитет за историју светског рата, а затим и за особени облик историје међународних односа коју је управо он и конципирао. Након краће студије *Нејосредни узроци Првој светској рату* (1925), Ренувен је непуну деценију доцније објавио своју канонску књигу *Европска криза и Први светски рат* (1934), укључивши се тиме у полемику која се, између „ревизиониста” и „антиревизиониста”, водила поводом „питања ратне кривице” (*die Kriegsschuldfrage*). Одричући било какву одговорност српске и француске владе за избијање рата, Ренувен је, ипак, како истиче Андерсон, оспорио две стандардне тезе помоћу којих су силе Антанте оправдавале своје деловање током Јулске кризе – тезу да су Централне силе планирале европски рат, као и да је кајзер Вилхелм II непосредно донео одлуку о „чину агресије” (стр. 9). Међутим, Ренувен није имао недоумица у погледу ратне одговорности – рат су покренуле Немачка и Аустроугарска одбацивши све предлоге сила Антанте да се сукоб Аустроугарске и Србије локализује. И неколико деценија доцније у својој *Историји међународних односа* (1955) Ренувен је остао доследан својој оцени приписујући Немачкој највећу одговорност за покретање

европског рата. Оно што је свакако значајно утицало на Ренувенову интерпретацију и на шта Андерсон са правом скреће пажњу јесте околност да је Ренувен неговао блиске везе са француским државним врхом – првенствено са Ремонем Поенкареом, председником Републике током светског рата (који је, дакле, и сам био један од непосредних актера Јулске кризе 1914!) и министром и председником владе током 20-их година. Због тога је Ренувен са разлогом означаван као „интелектуално складиште муниције Министарства спољних послова”. Управо ова блискост објашњава, поред осталог, и његову „метеорску каријеру” и оснивање посебне катедре за савремену историју за чијег је професора именован управо Ренувен.

Неупоредиво мање познат српским читаоцима у односу на Ренувена јесте Луиџи Албертини (стр. 49–90), изданак богате породице, прво новинар, затим уредник, а напослетку директор и сувласник најутицајнијег италијанског дневног листа *Коријере дела сера* (*Corriere della Sera*). Захваљујући томе, Албертини је почетком 20. столећа постао најутицајнија личност у свету италијанске штампе и, као либерал старог кова, одлучно противан учешћу маса у политичком животу и заговорник територијалног ширења у Африци. Стога не чуди да је након избијања рата 1914. Албертини постао доследни критичар италијанске неутралности и један од најутицајнијих заговорника ступања Италије у рат на

страни Антанте – управо ова околност обезбедила му је именовање за доживотног члана Сената. Након ступања Италије у рат 1915. Албертини је свој дневни лист претворио у пропагандно оруђе италијанске владе да би након рата, страхујући од ширења револуције, снажно подржао фашистички покрет и помогао његов долазак на власт. Ипак, након разлаза са Мусолинијем, Албертини се повукао на своје имање посветивши се публицистичком раду. Његов најзначајнији резултат представља тротомна студија *Узроци рата 1914. године* (1942/1943). На темељу огромне изворне подлоге – практично свих расположивих историјских извора и литературе као и интервјуа вођених са личностима које су имале кључну улогу у преломним догађајима 1914 – Албертини је пажљиво анализирао политику европских влада при чему је, као нико пре њега, нарочиту пажњу посветио односу српске владе према припреми Сарајевског атентата. Анализирајући след догађаја током Јулске кризе, он је, иако критичан према потезима сила Антанте, дошао до закључка да је немачки кајзер имао кључну улогу у подстицању Аустроугарске на војно решење кризе. Стога је одговорност за покретање рата приписао Централним силама. При томе, важно је Андерсоново запажање да је Албертини био усредсређен на појединачне догађаје и личности, те да је у потпуности запоставио феномен империјализма који је представљао „погонско гориво”

(*Treibstoff*) борбе између великих европских сила (стр. 84).

Расправљајући о Фрицу Фишеру (стр. 91–138), Андерсон је приказао његову научну биографију која је започета 30-их година и која је била блиско повезана са његовим чланством у Нацистичкој партији да би, потом, указао на његову послератну превратничку тезу која искључиву одговорност за планирање и покретање Првог светског рата приписује војном и државном врху Немачког царства на челу са кајзером Вилхелмом II. Управо ова теза представља окосницу Фишерове књиге *Посезање за светском моћи* (1961), да би била додатно поткрепљена у књизи *Рај и луизија: немачка њолиџика 1911–1914* (1969), као и у језгровито написаној синтези посвећеној „континуитету структура моћи у Немачкој 1871–1945.” под називом *Савез елиџа* (1979). ФишEROVA теза, подстакавши огорчене полемике у СР Немачкој, убрзо је постала, како истиче Андерсон, општеприхваћена у историографијама западних земаља док је сам Фишер постао „иконокластички шампион демократије” (стр. 103). При томе, он Фишеру са правом упућује две основне замерке – одсуство компаративне перспективе и искључиву усредсређеност на Немачку, као и упорно инсистирање на „демократском дефициту” Немачког царства (као да он није постојао и у другим монархијама попут Русије или Аустроугарске). Осим тога, Андерсон је значајну пажњу посветио Фишеровом односу према нацизму, што је тема која се, практично не може избећи.

Одлучујући преокрет у Фишеровом погледу на свет он приписује његовом послератном студијском боравку у САД: не само што је у тамошњим библиотекама открио дело Луиђија Албертинија већ је прихватио и либералну демократију и критичност према немачкој прошлости што је „Англо-Америка могла да поздрави као знак нове лојалности Западу” (стр. 136).

У огледу посвећеном Киту Вилсону (стр. 139–180), енглеском историчару који се бавио појединим аспектима спољне политике једне зарађене стране (Велике Британије), Андерсон је истакао првенствено његову иновативност. Вилсон је, наиме оспорио ортодоксно тумачење британске спољне политике које тврди да је она водила отворену и поштenu политику према другим земљама, али да је на прагу 20. века била приморана да ступи у савезе са Француском и Русијом услед амбиција Немачког царства да успостави своју превласт у Европи. Посве супротно, Вилсон је показао да је Велика Британија потражила савезнике зато што више није била у могућности да сопственим снагама задржи своје империјалне поседе. Током Јулске кризе – руководећи се преузетим обавезама – британски министар спољних послова Едвард Греј „својом ригидношћу и балансирањем између рата и мира није учинио ништа како би продужио мирнодопско стање”, већ је земљу увео у рат. Ова Вилсонова

теза представљала је „фронтални напад на преовлађујуће мишљење ... као што је то и данас” (стр. 159). Ову тезу Вилсон је следио и у својој књизи *Политика Анџанџе: дејтерминантне британске спољне политике 1904–1914* (1985), као и у неколицини других радова у којима је, изразито англоцентричан у своме приступу, минуциозно анализирао британску спољну политику. Управо ово представља и његову највећу вредност, иако је Вилсоново дело, у поређењу са другим ауторима, најскромније по обиму и најуже по ширини захвата.

Пети оглед Андерсон је посветио британском историчару аустралијског порекла Кристоферу Кларку (стр. 181–261), једном од глобално најугицајнијих и најпрепознатљивијих савремених историчара. Као стручњак за историју Пруске и модерне Немачке, Кларк је уочи стогодишњице почетка Првог светског рата објавио књигу посвећену његовим узроцима, карактеристичног наслова *Месечари: како је Европа кренула у рат 1914. године* (2012). Књига је, упркос својој обимности, преведена на бројне језике и постала својеврсни историографски *бестселер*. Андерсон нема дилеме у погледу тога да је реч о изванредном историјском делу заснованом на запањујућем мноштву извора (укључујући и оне на „мањим језицима” попут српског, данског или пољског), као и да, захваљујући ауторовој приповедачкој вештини, оно представља у стилско-језичком погле-

ду бриљантну историјску приповест. Када је пак реч о његовој иновативности, Андерсон је проналази првенствено у томе што је Кларк много простора посветио Србији „која је по правилу скрајнута или запостављена у већем делу литературе о узроцима Првог светског рата” (стр. 183), као и у исцрпној анализи политичких и друштвених околности у којима се налазила свака од великих европских сила током деценије која је претходила рату. При томе, Кларк односе између европских држава приказује као динамичку мрежу аутономних и „потенцијално супротстављених центара моћи” (стр. 206). Међутим, овакав приступ значи заправо релативизацију која има за циљ аболирање Немачке и Аустроугарске од ратне одговорности. Управо ово је представљало разлог оправдане критике које су Кларку упућивали не само утицајни немачки и англоамерички већ и српски историчари (чије реакције је Андерсон такође уочио). Унеколико изненађујуће (јер нема непосредне везе са темом књиге), Андерсон је подвргао анализи темељне идеје на којима се заснива Кларкова интерпретација револуција 1848/49. којима је посвећена његова најновија књига *Револуционарно џролеће* (2023). Поредићи ова два Кларкова дела, Андерсон настоји да проникне у карактеристичне одлике Кларковог разумевања европског државног система од Бечког конгреса до Првог светског рата и улоге коју су у њему имале револуције.

Последњи и најобимнији оглед Андерсон је посветио Полу Шредеру (стр. 263–367), „највећем америчком историчару своје генерације”. Са, за историчаре нетипичном, склоношћу ка политичкој теорији, Шредер је приступао истраживању односа између европских великих сила у 18. и 19. веку, чему је посвећена и његова најзначајнија, и још увек непревазиђена, књига под називом *Трансформација европске историје 1763–1848* (1980) у којој је – наспрот ранијој традиционалној дипломатској историји – следио своје разумевање „историје система узајамних дејстава у коме све државе следе своје циљеве” (стр. 274). Управо је основна теза овог дела – да је систем међународне политике доживео епохалну промену почетком 19. века – послужила Шредеру и за објашњење узрока који су довели до Првог светског рата. Ову тему он је обрадио у неколицини студија расутих по научној периодици и колективним монографијама. Полазећи од тезе да је рат „природно стање”, он је покушавао да одговори на питање зашто је мир потрајао све до 1914, а не због чега је тада наступио рат. У поједностављеном облику, Шредеров одговор је следећи: непосредни узрок рата је аустроугарски ултиматум Србији, док „општи узрок” представља нова фаза империјализма тј. распрострањено становиште да ће „опстанак и просперитет европских држава у 20. веку зависити од њихове успешности у светској политици тј. у империјали-

зму” (стр. 308). Другим речима, истрошеност система међународних односа успостављених на Бечком конгресу 1815. и његово непоштовање од стране великих европских сила на почетку 20. века представљали су структуралну мањкавост европског државног система који се, након низа криза, напослетку урушио 1914. године. Ово Шредерово схватање представљало је „директни изазов конвенционалним објашњењима” која су Први светски рат тумачила последицом немачког милитаризма и жеље за успостављањем „светске моћи”.

Приводећи крају приказ Андерсонове књиге, сматрамо да треба истаћи још неколико чињеница. Андерсонов приступ одликују запањујућа ерудиција, суверено познавање материје, свежина интелектуалних увида, суптилне и изнијансиране анализе и, без имало претеривање, бриљантни закључци. Имајући у виду ове чињенице, ова књига несумњиво заслужује пажњу како богатством садржаја тако и својим изразито рефлексивним приступом. Оно што, ипак, пада у очи јесу бројна удаљавања од основне теме (нарочито у огледима посвећеним Киту Вилсону и још више Полу Шредеру). Ови учени и промишљени екскурси – иако пружају целовит увид у историјску и политичку мисао помених историчара – не стоје ни у каквој непосредној вези са темом Андерсонове књиге. То би, уједно, била и главна и једина замерка која би се овом делу могла упутити. Рецимо још

и то да поједини историчари о којима Андерсон расправља на страницама своје књиге нису непознати унутар заједнице српских историчара будући да су дела Ренувена, Фишера и Кларка (иако селективно) доступна у преводу на српски језик. То, међутим, није случај са Албертинијем, Вилсоном и Шредером и њихов научни опус је, у најбољем случају, познат искључиво оним српским историчарима-специјалистима за историју Првог светског рата и за историју међународних односа у 19. веку. Напослетку, ни Пери Андерсон, упркос утицајном научном опусу, готово да није превођен на срп-

ски – изузетак представља једино његов рани рад под називом *Разматрања о западном марксизму* (оригинално издање 1979, српскохрватски превод 1985). Имајући у виду ове чињенице, сматрамо да би превођење на српски језик књиге коју смо настојали да прикажемо било ванредно корисно не само као прилог историји историографије о Првом светском рату већ и у циљу упознавања са особеностима Андерсоновог интелектуалноисторијског приступа.

Михаел АНТОЛОВИЋ

Miodrag Milin. '89 *Despre Căile Risipite ale Revoluției Timișorenilor*, Volumul 1&2. Timișoara: Cetatea de Scaun, 2021.

Аутор књиге *О расутиим њушевима револуције Темишвараца* Миодраг Милин је историчар, професор, научни саветник при филијали Румунске академије наука у Темишвару. Тема револуције из децембра 1989. обрађена је у два тома и укључује разговор Виктора Нојмана. Ова књига представља једно од најдетаљнијих и аналитички најтемељнијих истраживања Румунске револуције из 1989. године. Као историчар који се деценијама бавио документовањем и тумачењем румунске транзиције из комунизма, Милин пружа непроцењив академски допринос који комбинује сведочења учесника, архивска истраживања и критички приступ теми. Аутор успева да представи не само нову пер-

спективу тока румунске револуције већ и да постави одличан пример приступа истраживању комплексних тема савремене историографије, историјских, културолошких и друштвених прекретница. Књига укључује претходне ауторове доприносе на ову тему и уједно представља омаж онима који су жртвовали свој живот за идеју слободе, док такође показује вишезначност појма слободе.

Књига је написана на основу докумената, интервјуа које је аутор снимео на диктафону са актерима револуције у Темишвару 1989, а обилује и фотографијама које је направио Константин Дума. Милинов фокус у овој монографији је на значају града Темишвара у овом сукобу између гра-